

MÄHLERT, Ulrich (ed.): *Die DDR als Chance. Neue Perspektiven auf ein altes Thema*. Metropol Verlag, Berlin 2016, 220 stran

Od událostí na sklonku roku 1989, které měly za následek rozpad východního bloku a otevřely cestu ke znovusjednocení Německa, uběhlo již více než čtvrt století. Takový časový odstup vybízí k hlubšímu hodnocení vývoje od pádu Berlínské zdi, následného zániku Německé demokratické republiky (NDR) a počátku nelehkého, dodnes v mnohém rozdělujícího, integračního procesu. Bilancování nad uplynulými pětadvaceti lety se přirozeně nevyhnulo ani tamější historiografii soudobých dějin. Bádání o NDR přitom od roku 1990 prodělalo specifický vývoj. Otevření východoněmeckých archivů záhy přilákalo zájem odborné i laické veřejnosti o „druhou německou diktaturu“. K problematice i dnes každoročně vychází velké množství literatury, jak odborné, tak populárně-naučné. Stále vyšší návštěvnost památníků, dokumentačních center a výstav spjatých s obdobím do roku 1990, stejně jako oblíbenost popkulturních produktů souvisejících s NDR pak dokazují, že zájem veřejnosti neutichá. Ovšem prostředí německé historické obce mělo v tomto ohledu vlastní dynamiku. Prvotní konjunkturu (trvajících zhruba do začátku „nultých let“ jednadvacátého století) vystřídal postupné opadnutí badatelského zájmu. Částečně jej způsobila generační výměna, kdy řada historiků věnujících se tématu na přelomu milénia odcházela do penze, ale též institucionální změny v akademické sféře a v neposlední řadě i politická instrumentalizace celého tématu. Buď jak buď, téma NDR začali někteří přední němečtí historici označovat za badatelsky vyčerpané, odříznuté od ostatních oblastí soudobých dějin a celkově neperspektivní.

Tato polemika o identitě oboru rezonuje i v dnešních dnech. Současný stav na poli dějepisectví se snaží shrnout publikace *DDR als Chance. Neue Perspektiven auf ein altes Thema*. Její vznik zaštitila Spolková nadace pro zpracování období diktatury SED (Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur) a editorem je historik soudobých dějin Ulrich Mähler, současný vedoucí jejího oddělení pro vědu a mezinárodní spolupráci. Kniha je koncipovaná jako soubor esejů v dialogu s ústřední, obsáhlejší studií. Za ní stojí Dierk Hoffmann, Michael Schwartz a Hermann Wentker. Dále v autorském kolektivu (dohromady jde o celkem 21 historiků a politologů) nechybějí osobnosti, jejichž díla jsou pro historiografii NDR zásadní, např. Jürgen Kocka, Martin Sabrow, Eckhart Jesse, Mary Fulbrook a další. Ve svých statích si tito a další odborníci kladou otázku, v jaké pozici se výzkum nachází, jakými cestami se dosud vydával, a zároveň naznačují možnosti, které se pro historiky otevírají v další práci.

Nejdůkladněji se o sumarizaci dosavadního vědění pokouší hlavní studie *Die DDR als Chance. Desiderate und Perspektiven künftiger Forschung*. Přestože k některým otázkám, jako je vývoj dílčích společenských vrstev, sociální struktury, hospodářství, zahraniční politiky či stranického systému, již dokázali němečtí kolegové vyprodukovat práce zásadního významu, stále přirozeně zbývá řada oblastí, jež teprve čekají na zevrubné zpracování. Uvedenou studii lze tedy číst jako výčet probádaných a méně probádaných zákoutí současného dějepisectví o NDR. V některých momentech však může působit jako jakýsi pomyslný kontrolní seznam, kde jednotlivá témata mají úlohu položek, které by se v budoucnu měly „odškrtnout“. Na podobných normativ-

ních principech však historická věda nefunguje. Zájem o určitá témata a perspektivy je vždy podmíněn aktuálním společenským klimatem a dominantními paradigmaty a vývoj oboru nelze vnímat jako předem naplánované, systematické vyplňování symbolické mozaiky poznání.

Autoři ústředního textu vidí hlavní směry výzkumu v pěti větších okruzích: 1) NDR jako samostatné pole bádání, 2) dějiny NDR v německo-německém poválečném kontextu, 3) vývoj v rámci tzv. východního bloku, 4) postavení NDR ve „velkém vyprávění“ německých dějin 19. a 20. století a 5) NDR a transformační fáze. V části věnované srovnání s ostatními státy východního bloku zmiňují již vydané práce, které vedle sebe staví Československo a NDR před rokem 1989 z různých perspektiv. K průkopnickým řadí knihu Volkera Zimmermanna o budování a proměně oficiálních vztahů těchto dvou států v letech 1945–1969 a sborník sestavený Milošem Řezníka a Katjou Rosenbaum, který obsahuje mj. studie o komparaci vězeňství, disentu, konzumních vzorců, prenatalní politiky či spolupráci bezpečnostních aparátů. Dále zmiňuje např. výzkum československého a východoněmeckého disentu a výstupy mezinárodního projektu Physical Violence and State Legitimacy in Late State Socialism.¹ Na druhou stranu zde chybějí některé jiné počiny, které by si zmínku zasloužily – kupříkladu sborník mapující různé druhy loajality v NDR, Československu a Polské lidové republice.² I tak by ale část věnovaná srovnání NDR a ostatních zemí „socialistického tábora“ mohla být pro české historiky inspirací při volbě nových témat. Výzkum proměn vzájemných vztahů středo- a východoevropských diktatur stojí totiž teprve na začátku a má před sebou ještě mnoho výzev.

K inspirativním pasážím ústředního textu patří ty, které upozorňují na úskalí spjatá s historickými cézurami v německém dějepisectví. K těm nejzásadnějším novodobým patří tzv. nultá hodina, tedy konec druhé světové války. V poválečné éře se německá společnost (resp. oba nově vzniknuvší státy) potýkala především s bezprostřední, tedy nacistickou minulostí, ale některé tradice a kontinuity zasahovaly ještě hlouběji do minulosti, do éry Výmarské republiky či císařství. NDR tudíž dle autorů nelze v souvislosti německých dějin 20. století vykládat jako novotvar bez jakýchkoliv vazeb na předchozí vývoj. Mnoho otazníků zbývá při zkoumání „posmrtného života“ Německé demokratické republiky. Hoffmann, Schwartz a Wentker považují za klíčové zmapování procesu privatizace, osudů starých elit v novém prostředí, způsobů, jak se v nových podmínkách adaptovaly jednotlivé společenské vrstvy, a proměn kolektivní

- 1 ZIMMERMANN, Volker: *Eine sozialistische Freundschaft im Wandel. Die Beziehungen zwischen der SBZ/DDR und der Tschechoslowakei (1945–1969)*. Klartext Verlag, Essen 2010; ŘEZNÍK, Miloš – ROSENBAUM, Katja (eds.): *Die ČSSR und die DDR im Vergleich. Gemeinsamkeiten und Unterschiede zweier staatssozialistischer Systeme in Mitteleuropa*. Edition Kirchhof & Franke, Leipzig – Berlin 2013. K československému a východoněmeckému disentu viz PLATO, Alexander von – VILÍMEK, Tomáš – FILIPKOWSKI, Piotr – WAWRZYŃIAK, Joanna: *Opposition als Lebensform: Dissidenz in der DDR, der ČSSR und in Polen*. Lit Verlag, Berlin – Münster 2013 a ZIMMERMANN, Volker – PULLMANN, Michal (eds.): *Ordnung und Sicherheit, Devianz und Kriminalität im Staatssozialismus. Tschechoslowakei und DDR 1948/49–1989*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2014.
- 2 ZIMMERMANN, Volker – HASLINGER, Peter – NIGRIN, Tomáš (eds.): *Loyalitäten im Staatssozialismus. DDR, Tschechoslowakei, Polen*. Herder-Institut, Marburg 2010.

paměti, tedy témat, před kterými nyní stojí i české dějepiscectví. Na závěr reflektují vzájemný vztah dnešních vědeckých a vzdělávacích institucí (univerzity, výzkumné ústavy, archivy, muzea a památníky, výuka o NDR na školách) a vytváření obrazu o soudobých německých dějinách ve veřejném prostoru.

Poněkud méně pozornosti věnuje autorská trojice teoretickým přístupům, jež byly v kontextu německého výzkumu v posledních desetiletích vypracovány a skrze které se řada historiků z Německa i z jiných zemí snaží postihnout *raison d'être* východoněmeckého režimu. V devadesátých letech se jako výkladový model prosadil koncept totalitarismu, jež klade pomyslné rovnítko mezi nacistický režim a socialistické diktatury (nutno říci, že v rámci historiografie a v politických vědách v bývalém západním Německu rezonoval již o desetiletí dříve). Ovšem časem se objevila řada jiných, mnohdy inovativní přístupů, které interpretační rámec klasického totalitarismu překračují. NDR je tak vykládána mj. jako „opatrovnícká diktatura“ (Fürsorgediktatur), „diktatura konsenzu“ (Konsensdiktatur), „participační diktatura“ (partizipatorische Diktatur), „ovládnutá společnost“ (durchherrschte Gesellschaft), „organizační společnost“ (Organisationsgesellschaft), „moderní diktatura“ (moderne Diktatur), „výchovná diktatura“ (Erziehungsdiktatur) či „posttotalitní stát“ (post-totalitärer Staat). Kromě takových zastřešujících pojmů se objevily i inspirativní konceptuální nástroje pro analýzu mocenských vztahů na „mikroúrovni“ každodenního života.³

Povahy bývalé východoněmecké společnosti se dotýkají některé z dílčích příspěvků publikace. Z jednotlivých esejů vyplývá, že v současné německé historické vědě nedominuje jedno jediné paradigma. Jestliže základní konsenzus napříč příspěvky panuje v tom, že NDR byla diktaturou, její charakter pak chápou různě. Co se týče perspektivy výzkumu o NDR v budoucnosti, shodují se na tom, že téma má badatelům stále co nabídnout. V tomto ohledu lze tezi, že o východním Německu je „vše již vybadané“, chápat spíše jako provokativní stimul k reformulaci zásadních otázek a k větší sebereflexi oboru než jako výzvu k opuštění tématu.

Např. Bernd Faulenbach (studie *Tendenzen, Verflechtungen und Kontexte der SED-Diktatur*) vidí perspektivu především ve výzkumu NDR v širších souvislostech evropských, potažmo světových dějin. Apeluje proto na komparaci s vývojem jiných států, ať již patřících do sovětské vlivové sféry, nebo nekomunistických. Jürgen Kocka (*Grenzüberschreitung als Chance*) zmiňuje jako možnou budoucí cestu zohlednění transnacionálních trendů a jevů, jež ovlivňovaly život nejen v NDR, ale kdekoli jinde na světě: např. ropnou krizi v sedmdesátých letech, celosvětové zavádění digitálních technologií atd. Matthias Middel (*Weltgeschichte DDR*) hovoří o výzkumu dějin NDR jako součásti dějin globalizace. Katrin Hammerstein a Edgar Wolfrum (*DDR-Geschichte: Chance ja, aber bitte kein „Klein-Klein“*) zdůrazňují roli orální historie a pohledu na dě-

3 Za všechny lze zmínit alespoň Thomase Lindenbergera. Při analýze diktatury jako sociální praxe čerpá mj. z díla německého sociologa Maxe Webera (pojem *panství*) či historika Alfa Lüdtkeho (od něj přebírá např. pojem „Eigen-Sinn“). Viz LINDENBERGER, Thomas: Die Diktatur der Grenzen. Zur Einleitung. In: LINDENBERGER, Thomas (ed.): *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*. Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien 1999.

---

jiny východoněmecké diktatury jako žitou zkušenost (Erfahrungsgeschichte). Mary Fulbrook (*Die fehlende Mitte. Die DDR als postnazistischer Staat*) připomíná důležitost problematiky potýkání a vyrovnávání se s nacistickou minulostí a zmiňuje některé trendy, které se momentálně těší velkému zájmu badatelů – např. tzv. dějiny emocí. V některých částech (úvodní příspěvek Ulricha Mählera s názvem *Todgesagte leben länger. Oder: Konjunkturen der DDR-Forschung*) se ozývá i kritika institucí a proměn akademické obce po roce 1989 (řevnivost mezi různými generacemi historiků, složité soužití bývalých západ- a východoněmeckých badatelů, nerovnoměrné podmínky ve financování historické vědy aj.).

I přes výše uvedené výhrady (především k ústřednímu textu celé knihy) lze počín autorského týmu považovat za přínosný. Publikace je užitečným nástrojem jak pro akademiky, kteří se chtějí zorientovat v současných debatách kolem NDR, tak i pro čtenáře stojící mimo historickou obec a toužící získat povědomí o aktuálním stavu výzkumu. Na úplný závěr by bylo vhodné dodat, že podobný počín by byl jistě prospěšný i v českém badatelském prostředí. Umožnil by totiž shrnout, které oblasti historie státněsocialistického Československa jsou již podrobněji zpracovány a které naopak méně. Zároveň by se v dialogu mezi jednotlivými příspěvky odrážely rozdílné přístupy a různá teoretická východiska. Podobná reflexe historiografie soudobých dějin by dle mého názoru tuzemské historické obci prospěla a věřím, že by pomohla ke kultivaci odborných debat na téma nedávné minulosti.

◆ Adam Havlík